

položaj nauke o književnosti

mihail bahtin

Redakcija časopisa »Novi svet« mi se obraćila sa pitanjem kako ocenjujem položaj nauke o književnosti u našem vremenu.

Naravno, na takvo pitanje je teško dati kategoričan i pouzdan odgovor. U oceni svog vremena, svoje savremenosti ljudi su uvek skloni da grešu (u jednom ili drugom pravcu). To se mora uzimati u obzir. Ipak ću pokušati da odgovorim.

Naša nauka o književnosti raspolaže velikim mogućnostima: u nas je mnogo značajnih i talentovanih teoretičara književnosti, među njima i mlađim, imamo visoke naučne tradicije, stvorene kako u prošlosti (Potebnja, Veselovski), tako i u sovjetskoj eposi (Tinjanov, Tomaševski, Ejehebenbaum, Gukovski i dr.), postoje, naravno, i neophodni spoljašnji uslovi za njen razvoj (istraživački instituti, katedre, finansiranje, izdavačke mogućnosti). Ali, bez obzira na sve to, naša nauka o književnosti poslednjih godina (u suštini, gotovo čitavih poslednjih deset godina), kako se meni čini, uopšte ne ostvaruje te mogućnosti i ne odgovara zahtevima koje smo u pravu da joj postavimo. Nema smernih postavki opštih problema, nema otkrića novih oblasti ili izdvojenih značajnih pojava u svetu književnosti, nema prave i zdrave borbe naučnih pravaca, zavladao je neki strah od istraživačkog rizika, strah od hipoteze. Nauka o književnosti je u suštini još mlađa nauka, ona nema takve izgradene i u eksperimentu provedene metode kakvih postoje u prirodnim naukama; zato nepostojanje borbe pravaca i strah od smelih hipoteza neizbežno dovodi do gospodarenja otrcanih istina i klišea: oni nam, na žalost, ne nedostaju.

Takav je, po mom mišljenju opšti karakter nauke o književnosti našeg vremena. Ali ni jedna opšta karakteristika nije u potpunosti istinita. U našem vremenu, naravno, izlaze dobre i korisne knjige (naročito iz istorije književnosti), pojavljuju se interesantni i duboki članci, postoje, naravno, i velike pojave, na koje se moja opšta karakteristika ne odnosi. Imam u vidu knjigu N. Konrada »Zapad i Istok», knjigu D. Lihačova »Poetika staroruske književnosti« i »Radovi o znakovnim sistemima«, četiri izdania (pravac mlađih istraživača koje prevedi J. Lotman). Ovo su u vašem stepenu prijatne pojave u poslednjim godinama. U toku našeg daljeg razgovora možda ću se još dodataći ovih radova.

Ako govorim o zadacima koji po mom mišljenju, stoje pred naukom o književnosti pre svega ču se zadzrati na dva zadatka, povezana samo sa istorijom književnosti prošlih epoha, i to u najopštijoj formi. Pitanja izučavanja savremene književnosti i književne kritike neću doticati, iako je ovde najviše važnih, prvorazrednih zadataka. Ta dva zadatka, o kojima nameravam da govorim, izabralo sam zato što su oni, po mom mišljenju, sazreli i već je počela njihova produktivna razrada koju valja nastaviti.

Nauka o književnosti pre svega mora uspostaviti čvršću vezu sa istorijom kulture. Književnost je neodvojivo deo kulture, ona se ne može shvatiti izvan celovitog konteksta čitave kulture odredene epohe. Nju je nedopustivo odvajati od ostale kulture i, kako se to često čini, neposredno, može se tako reći, kroz glavu kulture uporediti sa socijalno-ekonomskim činocima. Ti činoci dejstvuju na kulturu u njenoj celini i samo kroz nju i zajedno sa njom na književnost. U nas je dosta dugo pridavana posebna pažnja pitanjima specifičnosti književnosti. U svoje vreme je to, možda, bilo potrebno i korisno. Valja reći da je usko specifikatorstvo tude najboljima tradicijama naše nauke. Spomenimo široke kulturne horizonte Potebnjinih, i posebno Veselovskog, istraživanja. U specifikatorskim zanosima ignorisana su pitanja uzajamnih veza i uzajamne zavisnosti različitih oblasti kulture, često je zaboravljano da granice tih oblasti nisu apsolutne, da su u različitim epohama različito isle, nije uzimanu u obzir da se baš najnapregnutiji i najproduktivniji život kulture odvija na granicama pojedi-

nih njenih oblasti, a ne tamo i ne tada kada su te oblasti zatvarale u svojoj posebnosti. U našim istorijsko-knjževnim radovima obično se daju karakteristike epoha, na koje se odnose izučavane književne pojave, ali te karakteristike u većini slučajeva se ničim ne razlikuju od onih koje se daju u opštoj istoriji, bez diferencirane analize oblasti kulture i njihovog uzajamnog dejstva sa književnošću. Metodologija takvih analiza još nije razrađena. Zato se svaki književni proces epohe, izučavan izdvojeno od duboke analize kulture, svodi na površnu borbu književnih pravaca, a za novo vreme (posebno za XIX vek), u suštini, na novinsko-časopisnu građu, koja nije imala stvarnog uticaja na veliku, izvornu književnost epohe. Moćni dubinski tokovi kulture (posebno niske, narodne), koji stvarno određuju stvaralaštvo pisaca ostaju neotkriveni, a ponekad i potpuno nepoznati istraživačima. Pri takvom pristupu nemoguće je pronicanje u dubinu velikih dela, a sama književnost počinje izgledati kao neka beznačajna i neozbiljna stvar.

Zadatak o kojem govorim, i sa njim povezani problemi (problem granica epoha) kao kulturnog jedinstva, problem tipologije kulture i dr.) veoma oštro su izbili u raspravi o književnosti baroka i slovenskim zemljama i naročito u raspravi, koja se i sada nastavlja, o renesansi i humanizmu u zemljama Istoka, ovde se posebno oštro otkrila nužnost dubljeg izučavanja neraskidive veze književnosti sa kulturom epohe.

Značajni književni teorijski radovi, koje sam pomenuo, poslednjih godina — Konrada, Lihačova, Lotmana i njegove škole — uz sve razlike njihove metodologije jednak je odvajaju književnost od kulture, teže da shvate književne pojave u differenciranom jedinstvu čitave kulture epohe. Ovde valja podvući da je književnost pojava suviše složena i razgranata, a nauka o književnosti još suviše mlađa da bi se moglo govoriti o nekom jedinstvenom »jedino spasavajućem« metodu u nauci o književnosti. Opravdani su, čak i nužni, različiti pristupi, samo da su ozbiljni i da otkrivaju nešto novo u izučavanoj književnoj pojavi, da pomazu njenom dubljem razumevanju.

Ako ne treba izučavati književnost izdvojenu iz čitave kulture epohe, onda je još pogubnije zatvaranje književne pojave samo u epohu njenog nastajanja, u njenu, da se tako kaže, savremenost. Obično težimo da objasnimo pisanca i njegova dela baš iz njegove savremenosti i bliže prošlosti (obično u granicama epohe, kako je mi shvatamo). Plašimo se da odemo u vreme daleko od izučavane pojave. A delo svinjim korenima odlazi u daleku prošlost. Velika književna dela se pripremaju vekovima, u epo-

si njihovog stvaranja se samo ubiraju zreli plovodi dugog i složenog procesa sazrevanja. Poštujući da shvatimo i objasnimo delo samo iz uslova njegove epohe, samo iz uslova najbližeg vremena, nikada nećemo proniknuti u njegove smisaone dubine. Zatvaranje u epohe ne dozvoljava da se shvati i budući život dela u budućim vekovima, taj život se čini kao neki paradoks. Dela razbijaju granice svog vremena, žive u vekovima, to jest u velikom vremenu, pri tome često (a velika dela — uvek) intenzivnijim i punijim životom nego u svojoj savremenosti. Govoreći donekle uprošćeno i grubo: ako se značaj nekog dela povezuje, na primer, sa njegovom ulogom u borbi protiv kmetstva (u srednjoj školi to čine), onda to delo mora u potpunosti izgubiti svoj značaj kad iz života isčešću kmetstvo i njegovi ostaci, a ono često još i povećava svoj značaj, to jest ulazi u veliko vreme. Ali delo ne može živeti u budućim vekovima ako u sebe nije upilo i prošle vekove. Ako bi se ono rodilo sasvim danas (to jest u svojoj savremenosti), ako ne bi produžavalо prošlost i ne bi bilo s njom stvarno povezano, ne bi moglo živeti u budućnosti. Sve što pripada samo sadašnjosti umire zajedno s njom.

Život velikih dela u budućim, od njih dalekim, epohama, kao sam već rekao, izgleda kao paradoks. U procesu svog posmrtnog života ona se obogaćuju novim značenjima, novim smislima; ta dela kao da prerastaju ono što su bila u eposi svog stvaranja. Možemo reći da ni sam Šekspir, i njegovi savremenici nisu znali tog »velikog Šekspira«, kakvog mi danas znamo. Našeg Šekspira je nemoguće utisnuti u elizabetovu epohu. O tome da svaka epoha u velikim delima prošlosti otkriva nešto novo govorio je još Belinski. Da li mi dmišljamo Šekspirov delima ono čega u njima nije bilo, modernizujemo ga i unakažavamo? Modernizacija i unakažavanje je svakako, bilo i bice. Ali Šekspir nije narastao na osnovu njih. On je narastao na osnovu onoga što je stvarno bilo i što jest u njegovim delima, ali što ni on sam, ni njegovi savremenici nisu mogli svesno privatiti i oceniti u kontekstu kulture svoje epohe.

Smisaone pojave mogu postojati u skrivenom obliku, potencijalno i otkrivati se samo u za to pogodnim smisaonim kulturnim kontekstima budućih epoha. Smisaone dragocenosti, koje je Šekspir ugradio u svoja dela stvarane su i sakupljane vekovima, čak i milenijumima: krile su se u jeziku, ne samo književnom, nego i u takvim slojevima narodnog jezika koji do Šekspira još nisu ušli u književnost, u raznovrsnim žanrovima i oblicima jezičkog opštenja, u oblicima snažne narodne kulture (prvenstveno karnevalskim), koji su se oblikovali milenijumima, u pozorišno-scenskim žanrovima (misterijama, farsama i dr.), u sižeima koji svojim korenima odlaze u predistorijsku prošlost, konačno, u oblicima mišljenja. Šekspir, kao i svaki umetnik, stvarao je svoja dela ne od mrtvih elemenata, ne od opeke, nego od oblike već opterećenih smislom, napunjene njime. Uostalom, i opeke imaju određeni prostorni oblik i, prema tome, u rukama graditelja nešto izražavaju.

Posebno važan značaj imaju žanrovi. U žanrovima (književnim i govornim) tokom veka njihovog života nagomilavaju se oblici videњa i osmišljavanja određenih strana sveta. Za pisca — zanatlju žanr služi kao spoljašnji šablon, dok veliki umetnici u njemu budu prikrivene smisaone mogućnosti. Šekspir je iskoristio i u svoja dela ugradio ogromne riznice potencijalnih smislova, koji u njegovoj eposi nisu mogli biti otkriveni i spoznani u svojoj punoći. Sam autor i njegovi savremenici vide, spoznaju i ocenjuju pre svega ono što je bliže njihovom današnjem danu. Autor je zatočenik svoje epohe, svoje savremenosti. Buduća vremena ga oslobadaju iz tog zatočeništva, a nauka o književnosti je pozvana da pomogne u tom oslobadanju.

Iz rečenog nikako ne proizlazi da se pisu savremena epoha može negirati, da se njegovo stvaralaštvo može odbaciti u prošlost ili projektovati u budućnost. Savremenost čuva sve svoje ogromno i u mnogim odnosima odlučujuće značenje. Naučna analiza može polaziti samo iz nje i u svom daljem razvoju sve vreme se mora prveravati sa njom. Književno delo, kao što smo ranije rekli otkriva se pre svega u diferenciranom jedinstvu kulture epohe njegovog stvaranja, ali ono se ne sme u nju zatvarati: njegova punoča se otkriva samo u velikom vremenu.

Ali ni kultura epohe, ma koliko te epoha od nas bila udaljena u vremenu, ne sme biti zatvorena u sebe kao nešto gotovo, potpuno završeno i nepovratno nestalno, umrlo. Špenglerove ideje o zatvorenim i završenim kulturnim svetovima do sada imaju veliki uticaj na istoričare i teoretičare književnosti. Ali tim idejama su nužni suštinski korektivi. Špengler je kulturu epoha zamišljao kao zatvoren krug. Ali jedinstvo odredene kulture je **otkiveno** jedinstvo.

činjeničnih, materijalnih znanja o njima, koja neprestano dobijamo arheološkim iskopavanjima, otkrićima novih tekstova, usavršavanjem njihovog dešifrovanja, rekonstrukcijom sl. Ovde se dobijaju novi materijalni nosioci značenja, tako reći, tela značenja. Ali između tela i značenja u kulturi ne treba povlačiti *apsolutnu granicu*: kultura se ne gradi od mrtvih elemenata, jer čak i obična opeka, kako smo već govorili, u graditeljevim rukama svojim oblikom izražava nešto. Zato nova otkrića materijalnih nosilaca značenja unose ispravke u naše smisao concepcije i mogu čak zahtevati njihovu suštinsku pregradnju.

Postoji veoma tvrdokorna, ali jednostrana i zato neistinita ideja o tome da je za bolje shvatanje tude kulture potrebno kao preseliti se u nju i, zaboravivši sviju, posmatrati svet očima te tude kulture. Takva ideja, kao što sam rekao, jednostrana je. Naravno, izvesno uživljavanje u tudi kulturu, mogućnost da se svi pogleda njenim očima, nužan je momenat u procesu njegovog razumevanja; ali ako bi se razumevanje iscrpljivalo samo tim momen-

strane, nove smisao dubine. Bez svojih pitanja ne može se stvaralački shvatiti ništa drugo i tude (ali, naravno, ozbiljnih i pravih pitanja). Pri takvom dijaloskom susretu dve kulture one se ne spajaju i ne mešaju, svaka čuva svoje jedinstvo i *otkivenu celovitost*, ali se one užajamno obogačuju.

Što se tiče moje ocene daljih perspektiva razvoja naše nauke o književnosti, smatram da su te perspektive dobre zato što su u našem mogućnosti. Nedostaje nam samo naučna, istraživačka smelost, bez nje se ne može popeti na visinu ni spustiti u dubinu.

1) Ovaj primer dobro pojašnjava autorovu široku obuhvatnu formulu »izražajno i govoreće biće«, kojom je on obuhvatio predmet i sfere humanitarne misli; s tim je povezana i »stvar bremenita govorom«, kao suprotnost »nemoj stvari«. »Izražajno i govoreće biće« — od Šekspira do opeke u graditeljevim rukama — može se reći da je bila najosnovnija tema Bahtinovih razmišljanja.

naši su dani tihe jesenje noći

živko nikolić

NAŠI SU DANI SADA TIHE
JESENJE NOĆI

za S.G.

hteo sam da te poredim sa travama
zbog mirisa kojim me tvoje grudi zaspale
ali trave odveć uz smer veta prijanaju

hteo sam da otkrijem u ptičjem perju
dah tvoj i da ga u šaku zatomim
vetar mi perje oteo

sa zemljom koju je orosila prolećna kiša
hteo sam da poredim tvoje slane usne
usne od zemlje i kiše

od prašine i senki hteo sam da te setkam
i iznenada osetio:
naši su dani sada tihe, jesenje noći

SLAVLJENJE LAŽI

za L.J.G.

laži da si kraj prozora zaspala
laži da si grančicu otkinula
da si pero iskrivila
pero u polju nadeno
pero iz krila ptice ispalio
o perju pred svima laži

laži da si me prepoznala
od svih da si mene odabrala
laži na suncu
i u tami prospaj laži

i o bojama poljupca
netremice pred svima laži
ti umes to: laži o prašini
koja prekriva srce
tvoj glas neka ne prestaje
i o samoj laži nek prospaja laži

OKRUTNA ŽENA

za Mi.Tri.Nik

ništa što je tvoje
nisi dala da taknem
samo da bi me pogledom streliša
kada bih okrajke tvoje senke gazio
svi bi se treptali tad u jedan silili:
ti si neiscrpan izvor
koji u neznanu hrili
kako da ga zaustavim
prestao sam da pitam
i utihnuh jer znam:
samо me sećanje nad ponorom održava
odakle dno svoje vidim
i tvoj okrutni osmeh
malu, neizlečivu ranu,
sparušenu na suncu

POSLEDNJA ČASA

ZA S.L.

čašu koju sam od tebe
davno na uzdarje dobio
zefir je sinoć oborio
okrajke dok sam sakupljao
pomislilih kako je to jedino
što mi je od tebe ostalo
zbog čega je često u mislima
oduševljenje ni sad nije prestalo
oduševljenje je ka snu krenulo

TRENUTAK

za M.M.

trenutak kad mi je uz tebe najlepše
poželjam da traje i da ne postoji ni ono pre
ni ono što potom sledi
život da naličuje orahovoj ljusci
u kojoj je skriveno celo sazreće
i ti da se neprestano od mog dodira
otvaraš kao tek razbuđeni cvet

Svako takvo jedinstvo (na primer, antika) uz sve svoje specifičnosti ulazi u jedinstveni (iako ne i pravolinijski) proces natajanja ljudske kulture. U svakoj kulturi prošlosti nalaze se ogromne smisaoane mogućnosti, koje su ostale neotkrivene, nespoznane i neiskorišćene u toku sveg istorijskog života odredene kulture. Antika nije poznavala antiku koju mi sada poznajemo. Postojala je školska šala: stari Grci o sebi nisu znali najvažnije, nisu znali da su oni stari Grci, i nikad sebe nisu tako nazivali. Ali u stvari, ta distanca u vremenu koja je Grke pretvorila u stare Grke imala je ogromno preobražavajuće značenje: ona je napunjena otkrićima u antici sve novih i novih smisaonih vrednosti, o kojima Grci stvarno ništa nisu znali iako su ih sami stvarali. Mora se reći da je i sam Špengler u svojoj veličanstvenoj analizi antičke kulture uspeo u njoj da otkrije nove smisaoane dubine; istina, ponešto joj je domišljao da bi joj dao veću zaokruženost i završenost, ali ipak je i on učestvovao u oslobođenju autora iz začočenštva vremena.

Moramo naglasiti, ovde govorimo o novim smisaonim dubinama, koje se nalaze u kultura prošlih epoha, a ne o proširivanju naših

tom, bilo bi samo obično dubliranje i u sebi ne bi nosilo ništa obogačujuće. Stvaralačko razumevanje se ne odrice sebe, svog mesta u vremenu, svoje kulture i ništa ne zaboravlja. Velika stvar za razumevanje — to je da se onaj koji razumeva **nalazi van** — u vremenu, prostoru, kulturi — u odnosu na ono što hoće da razume. Jer čak i njoj svoju sopstvenu spoljašnjost čovek ne može stvarno videti i shvatiti jer u celičini, nikakva ogledala i snimci mu neće pomoći; njegovu stvarnu spoljašnjost mogu videti i shvatiti jedino drugi ljudi zahvaljujući tome što se nalaze van, što su **drugi**.

Nalaženje van u oblasti kulture je najsnažnija poluga razumevanja. Tada kultura samo u očima druge kulture otkriva sebi punije i dublje (ali ne do kraja, jer doći će i druge kulture koje će videti i shvatiti još više). Jedan smisao razotkriva svoje dubine u susretu i dodiru sa drugim, tudim smisalom: medu njima počinje kao neki **dijalog**, koji nadjačava zatvorenost i jednostranost tih smislova, tih kultura. Tudoj kulturi ćemo postaviti nova pitanja, kako ona sama sebi nije postavljala, u njoj tražimo odgovor, otkrivajući pred nama svoje nove

2) O karakterističnoj nerazdvojivosti »tela« i »smisla« u umetnosti autor je pisao još dvadesetih godina kad se polemički udaljavao od »materijalne estetike« formalizma, sa jedne, i »apstraktne ideo-ideologizma« s druge strane: »... u umetnosti je značenje potpuno neodvojivo od svih detalja koji oteštavaju njegovo materijalno telo. Umetničko delo celo nosi značenje. Samo stvaranje tela — znake ovde ima prvostepeni značaj. Ono što ima tehnički značaj ovde je svedeno na minimum. Umetnički značaj ovde dobija sva pojedinačna stvarnost predmeta u svoj neponovljivosti njegovih crta« (Medvedev P. N. »Formalni metod u nauci o književnosti«).

S ruskog: Aleksandar Badnjarević

[Odgovor na pitanje redakcije časopisa »Novi svet«, objavljen u časopisu »Novyj mir«, 1970., No 11, s. 237—240.]